

OCJENE I PRIKAZI

KUR'AN. S arapskog na bosanski preveo Mustafa Mlivo, dipl. inž., Bugojno, 1994, 581 str.

Sredinom 1994. godine u Bugojnu se pojavio novi prevod *Kur'ana* iz pera Mustafe Mlive. Kao veliki zaljubljenik u *Kur'an*, mladi prevodilac je, iako samouk u arapskom jeziku, za relativno kratko vrijeme preveo cijeli tekst časne knjige i na taj način teološku i naučnu literaturu obogatio još jednim nemjerljivo vrijednim naslovom. Sa ovim izazovom su se mnogi sretali, ali je mali broj sretnika priveo kraju prevođenje *Kur'ana*.

Da napomenemo, cjelovite prevode *Kur'ana* na našem jeziku do sada su dali Mićo Ljubibratić, koji ga je preveo sa francuskog, Ali Riza Karabeg, Muhamed Pandža i Džemaluddin Čaušević, Šefket Šabić (nalazi se u rukopisu), Seid Korkut (nije objavljen, ali je umnožavan na šapirografu), Besim Korkut, dr. Enes Karić (u štampi) i, na kraju, Mustafa Mlivo.

Ovo izdanje je štampano u 500 primjeraka, formata 14x20,5 cm na 588 stranica tvrdog poveza. Tekst je latinični, sa sljedećim rasporedom sadržaja:

1. *Predgovor* prevodioca u kome govori o pažnji koja je posvećena *Kur'anu* i njegovom prevođenju tokom proteklih četrnaest stoljeća, od njegovog objavljivanja. To se može zahvaliti uticaju koji *Kur'an* vrši na čitaoce zbog jezika "koji je natopljen snagom Božanske Riječi", njegovom

stilu "koji nije ni stih ni proza". Prevodilac drži *Kur'an* čudom i nosećim stubom islama. U završnici *Predgovora* Mustafa Mlivo veli: "Knjiga Allahova je kao okean. Manje učeni sakupljaju sa njenih obala školjke i pijesak kao djeca. Učenjaci i mislioci, kao ronjoci za biserom, nalaze u njoj vrhunsku filozofiju, mudrost i pravila savršenog načina življenja."

2. *Lista sura*

3. *Prevod* teksta *Kur'ana* koji obuhvata 471 stranu.

Za temeljnu analizu prevoda trebalo bi dosta prostora. To ćemo ostaviti za drugu priliku. Ilustracije radi, napravićemo usporedbu Korkutovog i Mlavinog prevoda nekoliko ajeta:

a) Mlivo pogrešno prevođenje kur'anskog naziva ez-Zikr (20:124):

"A ko se kloni Mog *spominjanja*...". Korkut je pravilno preveo: "A onaj ko okrene glavu od *Knjige* Moje..."

b) Nedovoljno precizan prevod (3:7):

"On je Taj koji ti objavljuje Knjigu od Sebe. Ajeti jasni - oni su *majka* Knjige, a drugi su nejasni. Pa što se tiče onih u srcima čijim je skretanje ta slijediće šta je *nejasno iz nje*, tražeći razdor i tražeći tumačenje svoje. A za tumačenje *njeno* samo Allah..." Korkut je dio ovog ajeta preveo: "On Tebi objavljuje Knjigu, u njoj su ajeti jasni, oni su *glavnina* Knjige a drugi su *manje jasni*. Oni čija

su srca pokvarena - željni smutnje i svog tumačenja - slijede one što su manje jasni. A tumačenje *njihovo* zna samo Allah..."

c) Odstupanje od izvornog teksta (2:26):

"Uistinu! Allah se ne suzdržava da navede primjer (kao) što je *komarac*, te ono što je *iznad njega*..." Korkut: "Allah se ne ustručava da za primjer navede *mušicu* ili nešto *sličnije od nje*..."

d) Prevod ajeta koji nije potpuno u duhu tradicionalnog bosanskog jezika (2:30):

"I kad reče Gospodar tvoj melecima - Uistinu! Ja sam Taj koji će postaviti na Zemlju *halifu* - Rekoše: - Zar ćeš načiniti na njoj onog ko će fesad praviti na njoj i prolivati krv, a *mi slavimo sa hvalom Tvojom i svetimo Te!*- Reče: - Ja znam što ne znate." Korkut: "A kad Gospodar tvoj reče melekima. - Ja ću na Zemlji *namjesnika* postaviti - oni rekoše: - Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv proljevati? *A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo.* - On reče: - Ja znam ono što vi ne znate."

4. *Kometar* pojedinih mjesta ili pojmova po kur'anskim stavcima (ajet) i poglavljima (sura), str. 481-539. Pri tumačenju pojedinih ajeta prevodilac se upušta u smjele tvrdnje i otvorene analize dajući vlastita viđenja shodno naučnim dostignućima, ali i hipotezama. Između ostalog, i po ovome Mlivin prevod *Kur'ana* i njegov *Komentar* čine dragocjenu novinu i osvježenje, neovisno od rezultata koji će biti postignuti naučnom kritikom i valorizacijom u budućnosti. Tako čini prevodilac, na primjer, govoreći o 29 poglavlja (sura) koja počinju "znacima arapskog pisma koji liči na zagonetne šifre i čija nam je poruka i značenje za sada nepoznato" (vidi tumačenje ajeta 2:1, str. 482). Na

drugom mjestu ovu temu povezuje s tajnom broja 19 u *Kur'anu* i uspostavlja zaključak koji suvremeni teolozi drže pretpostavkom, a jedan broj tradicionalista i podvalom nauci o *Kur'anu*. "Kakvu to čudnu moć ima broj 19? Kakav je to dokaz! O čemu se radi? *Broj 19 je broj koji matematički štiti kur'ansku strukturu.* Dat je kao odgovor na tvrdnju da je Muhammed a.s. pisao *Kur'an*. Ispitivanjem se lahko dolazi do zaključka da čovjek nije mogao biti autor *Kur'ana*. Ovaj brojčani sistem se isto kao i *Kur'an* proteže u komplikovanosti od vrlo jednostavnog do vrlo zamršenog sklopa, koji se može rješavati samo pomoću računara. Neosporna je činjenica da ovaj brojčani sistem predstavlja pravi fizički dokaz da je *Kur'an* Knjiga Allahova i da je imamo savršeno očuvanu" (74:1, str. 532). U svom pristupu tumačenju ajeta 70:4 prevodilac razvija mišljenje o kur'anskom pristupu otkrivanju tajni brzine svjetlosti. Na dvije i po stranice je uz korištenje naučnih teorija matematički dokazivao svoje tvrdnje držeći da je razumijevanje ovog ajeta dostupno samo naučnicima visokog ranga (str. 528-530). Ovaj ajet on prevodi: "Penju se meleci i Duh Njemu, u danu čija je mjera pedeset hiljada godina." Besim Korkut: "K Njemu se penju meleci i Džibril u danu koji pedeset hiljada godina traje."

Mlivo se s velikim zadovoljstvom i hrabrošću upušta u tumačenje *Kur'ana* koristeći rezultate novih naučnih dostignuća. Tako govori o širenju Kosmosa, Siriusu, osvajanju Kosmosa, kolapsu svemira, poziciji zvijezda, o svjetlici-meteoru, mnoštvu svjetova, kosmičkoj ravnoteži, mnoštvu galaksija, o pojedinim nebeskim tijelima, o nebesima, o najbližem nebu, o rotaciji Zemlje, o stvaranju uopće, o stvaranju svijeta, o nastanku života, stvaranju i nastanku čovjeka, o embriologiji, o vodenim tokovima, o

vremenu itd. Vrlo interesantno je Mlivino tumačenje ajeta o najavi dolaska Vjerovjesnika Muhammeda kroz ranije svete spise (str. 484-490). Prevodilac je dotakao svete knjige hindu religije, parsi religije, Stari Zavjet, Novi Zavjet, posebno Barnabin Indžil koji je također preveo sa engleskog na bosanski jezik.

5. Kratka historija islama od Poslanikovog rođenja do smrti pod naslovom *Period Objave Kur'ana*, (str. 540-555) gdje su obuhvaćeni najznačajniji događaji u njegovom životu.

6. *Prezled (143) riječi koje su u Prevodu Kur'ana ostale u izvornom obliku.*

7. *Indeks imena, naziva, termina i pojmova*

8. *Literatura* iz koje se vidi da je prevodilac koristio tokom rada na prevodu *Kur'ana* tri rječnika arapskog jezika, pet prevoda *Kur'ana* na engleskom jeziku i osamnaest drugih naslova na koje se oslanjao u svom komentaru. Ovaj popis je svakako nedostatan, jer nije naveden ni jedan prevod *Kur'ana* na našem jeziku, što mu može zamjeriti svaki ozbiljniji istraživač. Ukoliko se nisu koristili ovi prevodi, svakako ih treba konsultirati za pripremu drugog, ili za poboljšavanje narednih izdanja ovog prevoda.

Budući je drugo izdanje Mlivinog prevoda *Kur'ana* u pripremi, vjerujem da će prevodilac uložiti dodatni napor za otklanjanje propusta i pogreški koje su se pojavile u prvom izdanju, a ujedno poboljšati prevod onih ajeta koja se mogu adekvatnije prevesti u duhu našeg jezika i tradicije uvažavajući zahtjeve originalnog teksta i njegove poruke.

Muharem Omerđić

Mesud Hafizović, LINGVISTIČKO DJELO IBRAHIMA ENISA, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1994, 176+2 str.

Kao peta knjiga u "Biblioteci posebna izdanja" Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu izašla je knjiga pod naslovom *Lingvističko djelo Ibrahima Enisa* autora Mesuda Hafizovića.

Autor gore naslovljenog djela, Mesud Hafizović, istražujući iznutarnju i izvanjsku fizionomiju, narav i sadržaj lingvističkog djela suvremenog egipatskog znanstvenika Ibrahima Enisa, zacijelo bitno ispituje samu narav arapskoga jezika kao svetog jezika islamske Objave i jezika koji u najvećoj mjeri oblikuje duhovni genij svih baštinika te Objave. Ispitujući Enisovo definiranje jezika, Mesud Hafizović na taj način govori o jeziku kao posvemašnjem bitku svijeta, kako iz perspektive njegove bivstvovodne nebeske nadosobnosti, jednako tako i iz perspektive njegova razuđenog semitskog svakodnevlja.

Autor, razumljivo, ne ispituje bivstvovodnu sveprisutnost arapskoga jezika, kao bitka komunitarnog muslimanskog genija, samo kroz fenomenološku analizu literarnog ruha arapskoga jezika, već se bitno usredotočuje, snagom analitičkog/hermeneutičkog poniranja u razuđeni tekst Ibrahima Enisa, i na esencijalno-egzistencijalno ruho arapskog jezičkog genija u njegovoj konstitutivnoj i interpretativnoj profilaciji. To je, zacijelo, ono duhovno kretanje u rasponu od najstrožeg pisanog morfema, do najsloženijeg metafizičkog/metajezičkog znaka i simbola u kojemu se smiruje najneposrednija fizionomija arapskog jezičkog genija.

Autorovo traganje po dubini i širini lingvističkog djela Ibrahima Enisa smiruje se u znakovitim i trajno otvorenim perspektivama arapskoga jezika koji ima da postane čvorišnim

prostorom svemuslimanskog religijskog i kulturno-civilizacijskog bitka, kao i raskošnom egzistencijalnom omotnicom unutar koje se razrasta duh arapskoga jezika oblikujući svaku dimenziju muslimanskog, osobito arapskog naroda, čije sveto/povijesno uosobljenje jedino u čvorišnom prostoru arapskoga jezika pronalazi svoju puninu.

Ovo djelo Mesuda Hafizovića, profesora na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, nije značajno samo po tome što na ovdašnje prostore donosi najbolju duhovnu baštinu svijeta, ozbiljenu u gore označenoj domeni, nego je osobito dragocjeno i stoga što čini dobar znanstveni predujam i, možda, neistrošiv kamen-temeljac za ozbiljnija i danas-sutra još raskošnija njegovanja istraživačkih poduhvata ove vrste. Makar će sadržaj ovoga djela puninu radosti priuštiti samo dušama onih koji su u ovu vrstu nauke dobro upućeni, ipak ga rado preporučamo na strpljivo čitanje i onima koji čitanju ove vrste štiva nisu posve vični.

Rešid Hafizović

Fehim Nametak: DIVANSKA POEZIJA XVI I XVII STOLJEĆA, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine 7, Institut za književnost - Svjetlost, Sarajevo 1992, 211 str.

U svojoj petoj objavljenoj knjizi dr Nametak, pored uvodnog dijela u kojem daje osnovne naznake o društvenoj uslovljenosti divanske književnosti, gdje donosi osnovne reference o samom pojmu divanske književnosti, njenim poetskim oblicima i glavnim temama i motivima divanske poezije, akcentat svojih istraživanja stavlja na pjesnike divanske poezije u

Bosni i Hercegovini u XVI i XVII stoljeću.

Na samom početku knjige, autor daje informacije o divanskoj poeziji, njenim korjenima i utjecajima pod kojim se javila u Osmanskom carstvu, da bi se moglo govoriti o uvjetovanosti divanske poezije kod bošnjačkih autora, koji su, izuzevši Sabita Užićanina i Nerkesiju, te donekle Mezakiju i Bajezidagića, u svom vremenu ostali manje poznati, na razini pjesnika s periferije. Daleko od centara Carstva, daleko od moćnih mecena, kako bi njihova djela bivala bogato opremana i prepisivana, većina naših pjesnika je sa svojim djelima ostala razasuta po međžmuama i skromnim divanima sačuvanim u privatnim zbirkaama ili poznatim bibliotekama, a od kojih su mnoge nestale tijekom historijskih stradanja, fizičkog uništavanja rukopisnog blaga. Jezgrovita definicija divanske književnosti kao klasične književnosti, pretežno stvarane u visokim slojevima društva, nastale na temeljima islamskih kulturnih nasada, prvenstveno pod utjecajima arapske i perzijske islamske kulture, uz definiciju divana, te definicije pjesničkih vrsta i formi unutar samoga divana, i neupućenom čitaocu daju jasnu sliku predmeta autorova istraživanja. Polazeći od *misraa* i *bayta*, autor daje informaciju o svim formama koje se susreću u divanskoj poeziji, od *mesneviye* do *rubajje* i *mufreda*, te o *musemmatima* (višestrofične pjesme u divanskoj poeziji) unutar kojih predstavlja i *musellese*, *murebbece*, *muhammese*, *tesdise* itd. Uz to autor donosi i imena najznačajnijih autora pojedinih pjesničkih vrsta, kako među bošnjačkim tako i među pjesnicima ukupnog islamskog kulturno-povjesnog kruga.

U drugom odjeljku koji nosi naslov *Najznačajniji pjesnici divanske poezije u Bosni i Hercegovini u XVI i XVII stoljeću*, autor daje osnovne naznake o ukupnim temama i

motivima divanske poezije te o staleškoj strukturi divanskih pjesnika unutar Osmanskog Carstva, te i zanimljivu informaciju da su pretežno bošnjački pjesnici pripadali uleman-skome staležu, od kojih je dio iz redova kadija i muderisa, a dio iz vojnih struktura, te dio iz redova derviških šejhova, u čijoj se pisanoj riječi posebno ogledaju gledanja iz aspekta filozofije tesavvufa.

Nadalje, autor pojedinačno predstavlja bošnjačke pjesnike, i na osnovu validnih izvora i istraživanja prethodnih orijentalista, daje njihove biografske podatke, te predstavlja književni opus i daje književno teorijsku valorizaciju njegovog djela. Tako govori o Muhamedu Karamusiću Nihadiji, Zijaji Mostarcu, Vahdetiji Ahmedu Bošnjaku, Dervišpaši Bajezidagiću, Medžaziji Mostarcu, Muhamedu Nerkesiji, Huseinu Lamekaniji, Hasanu Kaimiji, Sulejmanu Mezakiji, Sukkeri Zekerijau, Sabihu Alauddinu Užičaninu i Asim Jusufu Čelebiji - Bošnjaku. Uz značajne podatke koje nam u ovom djelu donosi Nametak, on citira i niz prijevoda ove poezije, kako iz prevoditeljskog opusa prethodećih prevoditelja - istraživača ove književnosti, tako i iz sopstvenog prevoditeljskog opusa, gdje posebice možemo opaziti znanstveničku dosljednost u prenošenju ideje, značenja svake pojedine riječi određenoga stiha. Naravno, ovi doneseni stihovi i jesu najbolja ilustracija književno-teorijske analize koju u ovoj knjizi daje, bez sumnje najveći suvremeni autoritet u ovoj oblasti.

U poglavlju *Poetika divanske književnosti* autor tretira teme, motive i simbole u pjesmama bošnjačkih divanskih pjesnika, gdje uz predložak stiha pronalazi motive iz Kur'ana, Hadisa, tesavvufa, islamske kozmogonije, molitve (dua) posebno izražene u munadžatima koji su obavezni dijelovi divana, motive iz

kur'anskih kazivanja o Poslanicima, o životu i liku Vjerovjesnika Muhammeda, njegovu *Mi'radžu* (uznesenju), halifi Aliju i kćeri Poslanikovej, Fatimi, o njihovim sinovima Hasanu i Husejnu i Kerbelanskom događaju, o čudima (*mu'džizama*) Vjerovjesnikovim, o oživljavanju mrtvih i liječenju bolesnih... Metafore koje iz sfere hedonizma pretaču značenje u sferu mistike karakteristične su za divansku poeziju pjesnika sufija, kada vino postaje *božanska ljubav*, krčmarica *šejh*, *muršid*, a čaša *božansko srce*. Ništavnost ovoga svijeta, Poslanikova porodica (*ehl-i bejt*), velikani tesavvufa poput Rumija, kao i pismena predmeti su simbolike poezije derviša. Poznate ličnosti i legendarni junaci također su motivi koji se često u funkciji simbola koriste u ovoj poeziji, kao simboli čije otvaranje možemo pronaći tek u poznavanju šire literature islamskog istoka. Legende i predaje, počevši od Aleksandra Velikog, preko Narcisa, i mitskih ptica također su motivi ove poezije, kao i astrološke teme, proricanje sudbine, ali i svakodnevni život, gradovi, ljudi i praznici.

Na kraju knjige autor donosi zaključak - rezime ove knjige, koja je bezmalo svojim značajem - predstavljanjem kulturne povjesti Bošnjaka XVI i XVII stoljeća u vidu osobne karte njena kulturnog bića, svojom znanstvenom utemeljenošću i preciznošću s jedne, a jednostavnošću iskaza s druge strane, zadovoljivši i znanstvene i pučke čitateljske norme, zavrjedila naslov *Knjige godine 1991. od KDM "Preporod"*, kao knjiga unutar koje se prepliće umjetnost i povjest, koja jeste i udžbenik i literatura.

Amina Šiljak - Jesenković

Dr. Ismet Kasumović, ALI, DEDE BOŠNJAK I NJEGOVA FILOZOFSKO-SUFISKA MISAO, "El-Kalem", Sarajevo, 1994, 276 str.

U izdanju izdavačke kuće "El-Kalem", sredinom 1994. godine, pojavila se dugo očekivana knjiga - u izvjesnoj mjeri prerađana doktorska disertacija branjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1979. godine - dr. Ismeta Kasumovića *Ali Dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*.

Ali-dede Bošnjak spada u red desetak najznačajnijih bosanskih pisaca na orijentalnim jezicima, ličnosti čija su djela ostavila neizbrisiv trag u našoj kulturnoj prošlosti. Međutim, njegova djela, pa i sam životni put, nisu bili, kao što je to slučaj i sa većinom naših drugih autora, dovoljno istraženi, pa time, ni vrednovani. Otuda su bili i mogući različiti, a ponekad i sasvim oprečni, sudovi o njegovim djelima i njemu samom, od onih u kojima se poriče bilo kakva vrijednost i značaj njegovih djela (posebno onih mističke orijentacije), do onih u kojima se njegova djela precjenjuju i pridaje im se značaj koji ona objektivno nisu imala.

U ovoj knjizi u čijem "Predgovoru" autor izričito naglašava da je u središte njenog interesovanja filozofsko-sufijska dimenzija ovog pisca, obim istraženog i prezentiranog bibliografskog materijala, te dubina razumijevanja i interpretiranja njegovog cjelokupnog djela, govori da je autor daleko prevazišao zadate okvire. Otuda za širu čitalačku publiku, pa i za istraživače kulturne baštine Bošnjaka, posebnu pažnju privlači prvi dio knjige (str. 5-139) u kojoj nam autor, u tri poglavlja, a na osnovu izvora do kojih je došao u

toku dugogodišnjeg istraživanja, u arhivima i rukopisnim zbirkama kod nas i u inostranstvu te literature, vjerno rekonstruiše društveno-historijske i kulturne prilike u Osman-skom Carstvu, životni put i djela Ali-dede Bošnjaka.

Dr. Ismet Kasumović se u ovom dijelu svog rada nužno susreo sa svim onim problemima s kojim se susreću istraživači naše kulturne baštine na orijentalnim jezicima: izuzetno skromna literatura, nesigurni i neprovjereni podaci s kojim se susreće, neobjavljeni istorijski i književno-historijski izvori koji su, često, veoma teško čitljivi i gotovo nerazumljivi, osnovni korpus autora neobjavljen i razasut po različitim zbirkama rukopisa i dr. Sve ove probleme čiju stvarnu težinu mogu ocijeniti samo oni koji su se bavili sličnom tematikom, autor je izuzetno uspješno savladao. Pred čitaocem se tako, djelić po djelić, rekonstruiše Ali-dedeova biografija, od njegovog rođenja (oko 1540. g., najvjerovatnije u Mostaru), osnovnog školovanja u domovini i višeg u Istanbulu, pa preko boravka na dvoru, njegove prve ljubavi, a potom i "istinske" ((al-hubb al-haqiqiyy)), njegovog susreta sa sufizmom i opredjeljenjem za halvetijsko učenje, putovanja širom Carstva i usavršavanja u Meki i Medini, susretu s djelima Ibn Arabija, do boravka u Sigetu i kraja života.

Iza Ali-dede Bošnjaka ostao je bogat knjiženo-filozofski opus. Dr. Ismet Kasumović ističe da je Ali-dede "po svom spisateljskom opredjeljenju i unutrašnjoj vokaciji bio prozaiista i pjesnik, pisac sufijsko-filozofskih i enciklopedijsko-historijskih traktata, autor nekoliko poema na tursko-osmanskom jeziku i prevodilac poezije sa arapskog, odnosno perzijskog jezika". Tako su i u poglavlju pod naslovom "Djela" nazvisti Ali-dedeovi tekstovi prema jezicima: oni

na arapskom jeziku, oni na tursko-osmanskom jeziku i, na kraju, "Prijevodi", tačnije prevod sa perzijskog jezika Ibn Sinaove "Pjesme o duši".

Daleko najznačajniji dio Ali-dedeovog stvaralaštva čine njegovi radovi na arapskom jeziku. Riječ je, kako je to utvrdio dr Kasumović, o deset kraćih i dužih tekstova (dva su imala štampano izdanje, četiri su sačuvana u rukopisima, dok su četiri poznata samo po naslovu).

Predavanja o prvim stvarima i kazivanja o posljednjim događajima (1589/90), predstavljala su, a i danas predstavljaju, izuzetno zanimljivo štivo. Ali-dede je imao namjeru, kako je i sam naglasio u Predgovoru, da napiše jednu posebnu vrstu historije, djelo koje će, prije svega, biti zanimljivo i u tome je uspio. Otuda ovo djelo i ne treba posmatrati nihi vrednovati kao historijsko ili enciklopedijsko, a pogotovo ne sa današnjeg nivoa znanosti.

Pečati mudrosti (1591/92) je djelo u kojem je Ali-dede u prvom dijelu imao namjeru da nam predstavi prošlost (do kraja prvog milenijuma po hidžri), a u drugom da nam "raskrije riznice vremena budućeg", a cijela knjiga prožeta je snažnim uticajem misticizma, posebno učenja Ibn Arebija.

I druga Ali-dedeova djela na arapskom jeziku zaslužuju pažnju: *Postavljene Mekama u Svetom hramu*, zbog svog dokumentarnog karaktera, *Poslanica o podršci uzoru dobrih* zbog mnoštva interesantnih legendi i opisa nepoznatih krajeva, *Traktat o nevidljivim ljudima* jer nam rasvjetljava halvetijsko učenje o *savršenim ljudima - evlijama* (ili o "ljudima transcencije" kako autor kaže) itd.

Pravo otkrovenje za čitaoce, a posebno za poznavaoce naše kulturne

baštine, predstavlja drugi dio ovog poglavlja. U njemu na dr Ismet Kasumović, govoreći o Ali-dedeovim djelima na turskom jeziku, predstavlja ovog našeg pisca u do sada potpuno nepoznatom svjetlu. Koristeći se jednim kodeksom (medžmuom) iz Orijentalnog instituta koji je promakao pažnji istraživača, autor nam kroz dvanaest naslova predstavlja izvjestan broj originalnih pjesama i prepjeva sa arapskog na turski jezik potpisanih pseudonimom Harimi, za kojeg utvrđuje da je pripadao Ali-dedeu. Najveći dio ovih pjesama, od one u kojoj se daje njegova pjesnička vizija rođenja i ličnosti poslanika Muhameda do onih o duši, nastajale su pod snažnom inspiracijom sufij-skog učenja.

U središnjem dijelu knjige se kroz četrnaest tematskih cjelina: Pristup; Opsjednutost prolaznošću; Teorija stvaranja; Učenje o harmoniji; Ishodišta i pretpostavke iz tradicije; Topos čovjeka; Anatomija; Učenje o duši; Postizanje vrline; Nevidljivi ljudi; Učenje o vremenu; Koncept povijesti; Crne slutnje i nagovještaj kraja, predstavljaju temeljna filozofsko-sufijska učenja Ali-dede Bošnjaka u kojim dominira ideja "transcendentnog jedinstva egzistencije" i na njoj zasnovano učenje o harmoniji univerzuma. Svojim djelima Ali-dede Bošnjak se uključuje, kako to ističe dr Ismet Kasumović, "u glavne tokove orijentalno-islamske filozofske tradicije u srednjem vijeku, osobito one na tragu Ibn Arebija koja je u simbiozi sa domaćom tradicijom i običajnošću dobila specifičan izraz protkan elementima sufizma, magije, astrologije i džefra tako da se artikulira kao autentičan produkt sredozemne "posude za taljenje" koja je porodila osebujan svijet ideja blizak neoplatonističkom "kosmosu univerzalnih ideja."

Knjiga dr Ismeta Kasumovića, pisana manirom i metodologijom

savjesnog i odgovornog istraživača, predstavlja veliki doprinos ne samo izučavanju filozofsko-sufijske tradicije kod nas i djela jednog od njenih protagonista, nego i doprinos izučavanju kulturne povijesti Bošnjaka.

Amir Ljubović

Abū Ḥamid Muḥammad Al-Ġazālī, ZNAMENJA U ALLAHOVIM STVORENJIMA. Preveo s arapskog Enes Karić, *Ljiljan*, Biblioteka Islamica, Ljubljana, 1994, 122 str.

U Ljiljanovoj biblioteci *Islamica*, (Ljubljana, 1994. godine), objavljena je knjiga pod gore rečenim naslovom u prijevodu sa arapskog jezika prof. dr-a Enesa Karića. Riječ je o jednom manjem traktatu slavnog muslimanskog pravника, teologa, filozofa i sufije Abū Ḥamid Muḥammad Al-Ġazālīja (1054-1111), znanstvenika koji je napisao sve temeljne traktate u oblasti teologije, filozofije, sufizma i kanonskog prava, čiji znanstveni opus se mjeri stotinama napisanih djela, od kojih mnoga važe za istinske enciklopedijske kompendijume i leksikone. Njegova osobita zasluga se očituje u činjenici što je svojim djelom, snagom trijezne analitičke rasudnosti, izmirio sve razučene forme islamske interpretativne tradicije.

Mada je riječ o posve nesustavnom misliocu, što je općenita karakteristika svih znanstvenika iz školičkih vremena, valja reći da je njegov traktat o *Znamenju u Allahovim stvorenjima* najsustavnije izložena cjelina onog njegovog opusa koji spada na plan tzv. *tradicionalne kozmologije*. Iako su, naime, brojni segmenti njegovih kozmoloških teorija razasuti kroz sadržaj brojnih njegovih djela, ovo Al-Ġazālījevo

djelo u sebi smiruje najcjelovitije obzire rečenih teorija.

Želimo li istaći neke bitne odlike Al-Ġazālījeve kozmologije i raskrivati samu njenu iznutarnju fizionomiju, tad je red da odmah konstatiramo kako njegova kozmologija ne pripada onoj vrsti klasičnih kozmoloških teorija koje nude statičnu sliku o nepretrgnutim stvaralačkim uplitajima božanske Mudrosti i božanske Volje u obzorja razumne i nerazumne naravi Bitka. Naprotiv, Al-Ġazālījeva kozmologija jest svojevrsna *Cosmologia perennis*, koja odražava živu zbilju nepretrgnutog stvariteljnog procesa, kojim Bog utemeljuje svoj vlastiti Bitak na način usvjetovljeog božanskog Bitka što se razastire cijelom dubinom i širinom silazno-očitujuće vertikale božanskoga Duha kao takvoga. Njegova kozmologija, koja se stere od svijeta anđeoske prirode do svijeta minerala, nadaje se kao svojevrsno egzistencijalno ogledalo u kojemu se do u tačine enuncira raskošna milotvorna, svjetlotvorna i životvorna igra božanskoga Duha, čije egzistencijalne, makro i mikrokozmičke konture ili sjenke se pokazuju u odveć bremenitom egzistencijalnom ruhu sačinjenom od živih zbilja devedeset i devet Božjih lijepih imena, bez kojih božanski Bitak u svijetu ne bi imao svog prebivališta.

Bezuvjetni egzistencijalni vez između Objave i Stvaranja, ili između Riječi i Čina, ili između Znanja i Bivanja, ili između Duha i Prirode Al-Ġazālī uporno razotkriva unutar duhovnih perspektiva lijepih Allahovih imena (*Asmā'ullāh Al-Husnā*), jer mu te perspektive stalno raskrivaju neporecivu skrivenost Qur'ana u Prirodi i cjelovite i primordijale Prirode u Qur'anu. Stoga Al-Ġazālī želi čitaocu posvijestiti taj egzistencijalni vez utar svakog segmenta svojih kozmoloških teorija, svejedno da li našu pažnju prvenstveno

no posuvraćivao na svoja otkrića u carstvu biljaka, u carstvu životinja ili, pak, u carstvu ljudi. Rečene odnose u Prirodi i unutar qur'anskih svjetova, kako poručuje Al-Ġazālī, Bog stalno obavlja činom ustrajnog samo/imenuvanja Svoje vlastite Biti. Samo/imenujući svoju Bit, Bog samim tim imenuje stvari i bića u svijetu, i snagom tog samo/imenuvanja stvara njihove žive i opazljive egzistencijalne oblike, koji ispunjavaju stranice Prirode, a ova nije drugo do li produkt raskošne egzistencijalne igre božanskoga Duha na način svjetla božanske Mudrosti i kozmičkih sjena božanskog Volje.

Dovršavajući ove skraćene podatke o sadržaju i naravi gore naslovljenoga djela, pozvao bih sve ljubitelje prelijepog duhovnog štiva da s osobitom radošću duše i srca pristupe iščitavanju bremenitog sadržaja ovoga traktata, krijepljeni živom nadom da je rečeni traktat samo duhovni predokus punini onih jeka što će ih sobom na ovdašnje bošnjačko tlo donijeti mnoga druga, opsežnija djela iz klasičnog perioda prebogate interpretativne tradicije islama.

Rešid Hafizović

Omer Novljanin, Ahmed Hadžine-simović, ODBRANA BOSNE 1736 - 1739. DVIJE BOSANSKE KRONIKE. Preveli i priredili: dr Fehim Nametak i dr Lamija Hadžiosmanović. Islamska pedagoška akademija, "Bošnjačka knjiga", Zenica, 1995, 140.

U izdanju Islamske pedagoške akademije iz Zenice, u novopokrenutoj ediciji "Bošnjačka knjiga", sredinom januara 1995. godine objavljena je knjiga pod naslovom *Odbrana Bosne*, a čiji osnovni sadržaj

čine dvije kronike svjedoka i učesnika u burnim i presudnim događajima za povijest Bosne iz prve polovine XVIII stoljeća.

Početak XVIII stoljeća u Bosni i Hercegovini obilježila su dva izuzetno značajna rata koje je vodilo Osmansko Carstvo. Prvi, protiv Austrije i Venecije koji je završio porazom turske vojske i mirom u Požarevcu 1718. i drugi rat protiv Rusije i Austrije koji je trajao od 1736. do 1739. godine. Ovaj drugi rat je započeo u vrijeme kada se Osmansko Carstvo nalazilo u izuzetno teškoj krizi i kada su evropske sile, a posebno Austrija i Rusija, procijenile da je ovoj nekad moćnoj imperiji došao kraj te da je pravi momenat da se prekrši mirovni ugovor i Carstvu zada završni udarac. Konačni cilj rata bio je dioba teritorija Osmanskog Carstva po kojoj je Austrija trebala da dobije Bosnu, Srbiju i Vlašku. Tada su se Bošnjaci po prvi put u svojoj povijesti susreli s realnom opasnošću istrebljenja.

Zahvaljujući, prije svega, izuzetnoj hrabrosti, spremnosti i motivisanosti Bošnjaka da odbrane svoju domovinu - i pored toga što su glavne snage Bošnjaka bile već otišle na istočni front, "pod Moskoviju" - i sposobnostima bosanskog namjesnika Hekim-oglu Ali-paše, bosanska vojska je izvojevala pobjede na svim glavnim pravcima napada i odlučujuću pobjedu pod Banjalukom 1737. godine. Bosna je, oslanjajući se isključivo na vlastite snage (izvori kažu bez volje i znanja velikog vezira, pa i samog sultana), odbranjena, a rat je završen mirom u Beogradu 1739. godine u korist Turske.

Ovaj rat i događaji vezani uz njega ostavili su dubok trag i u našoj književnosti, posebno onoj na orijentalnim jezicima. Ostalo je mnogo kronograma i pjesama na turskom jeziku koji su posvećeni

pobjedi pod Banjalukom ili su pisane u počast Hekim-oglu Ali-paše. Od historijskih izvora od prvorazrednog značaja su upravo dvije kronike koje su danas pred nama: *Historija Bosne u vrijeme Hekim-oglu Ali-paše* (Gazawat-i Hekim-oglu Ali-paša) Omera Novljanina i *Kronika događaja* (Tawarih) Ahmeda Hadžinesimovića Prušćaka.

Omer Novljanin je rođen početkom XVIII stoljeća u Bosanskom Novom, bio je kadija i neposredni učesnik u vojnama u Bosanskoj Krajini. Njegovo djelo je kronika događaja od 1. muharema 1149 (12. 5. 1736) do kraja džumadel ula 1152 (3. 9. 1739). Štampano je u dva izdanja na turskom jeziku (1741. i 1876), a prevedeno je 1743. na francuski, 1789. na njemački i 1830. na engleski. U uvodnom dijelu Omer Novljanin daje izvanrednu analizu stanja u Carstvu, a posebno u Bosni i Hercegovini, analizu vojnog stanja neposredno prije početka rata, analizu pokreta austrijskih trupa prema granici i mogućih strateških pravaca napada i, s druge strane, govori o pripremama Bošnjaka za odbranu, njihovoj izuzetnoj motivisanosti i svijesti o situaciji u kojoj se nalaze i potrebi angažovanja svih potencijala, materijalnih i ljudskih (žena, staraca, djece), u odbrani vlastitog "topraka". Vrijednost i tačnost Novljeninove analize i procjena najbolje potvrđuju njemu savremeni austrijski vojni izvještaji sa terena.

Ovdje nam se Novljanin pokazuje i u svjetlu izvanrednog vojnog analitičara. On naglašava da su Austrijanci u napadu na Bosnu, a u cilju njenog potpunog otcjepljenja od Carstva i porobljavanja, izabrali pet strateških pravaca:

1. Glavnina vojske je bila usmjerena na pravcu Gradiška - Banjaluka na čijem je čelu bio princ

Joseph Frirdich Sachsen-Hildburghausen,

2. Zapadna granica Bosne - Bužim i Cetingrad pod vodstvom bana Esterhazija,

3. Zapadna granica - Ostrovica, pod vodstvom pukovnika Ramacha,

4. Napad na pravcu Lječnica - Zvornik i

5. Napad iz "austrijske Srbije" na pravcu Niš - Novi Pazar s ciljem zauzimanja Niša, Užica i Novog pazara i presjecanja komunikacija između Bosne i Istanbula i otcjepljenja Bosne od matice.

Dalje se u *Historiji*, kao na filmskoj traci, u izuzetno lijepoj naraciji odvijaju događaji: od prvog napada na Bosnu, odnosno, napada na Ostrovcu 8. jula 1837. godine, preko najznačajnije bitke pod Banjalukom koja i zauzima centralno mjesto u kronici, do konačne pobjede Bošnjaka u svim ovim bitkama i strateškim pravcima i prelaska u kontraofanzivu.

I drugo djelo u ovoj knjizi, kronika Ahmeda Hadžinesimovića Prušćaka koja nosi naslov *Tawarih*, govori o istom ratu, Austro-ruskom ratu protiv Osmanskog Carstva, s tim što su događaji vezani za tzv. "istočni front" za nas posebno interesantni jer o njima danas imamo veoma malo izvora.

Ahmed Hadžinesimović Prušćak je rođen između 1716. i 1718, a školovao se u rodnom Pruscu. Jedan je, dakle, u nizu znamenitih Prušćaka koji počinje sa Hasanom Kafijom, zatim Ibrahimom Prušćakom, Ibrahimom Munibom Prušćakom i dr. Pripadao je vojničkom staležu i službovao u gradskoj posadi u Pruscu. 1736. godine je sa još 1.200 bosanskih vojnika i oficira, pod zapovjedništvom Bekir-paše Čengića, otišao na rusko ratište, pod Očakov. Zarobljen je 2. jula 1737. godine. Nakon osam godina provedenih u

zarobljeništvu, 1747. godine, se oslobodio i vratio kući u Prusac. Nastavio je svoju vojnu službu, a posljednje godine službovanja i života proveo je u Ruščuku gdje je i napisao svoje djelo kao memoare. Umro je, najvjerovatnije, 1789/90. godine. Ubrzo nakon njegove smrti i njegovo djelo - autograf je preneseno u Pariz gdje se i danas nalazi. Ovu kroniku u prijevodu na naš jezik objavili su F. Nametak i L. Hadžiosmanović u *Frikovima za orijentalnu filologiju* (38/1988, 125-151).

Kroniku događaja Ahmeda Hadžinesimovića čine tri cjeline: opis rusko-turskih ratova, opis austro-turskih ratova i njegovi memoari o osmogodišnjem ropstvu u Kostromu (1737-1744). Uz ovaj osnovni sadržaj treba spomenuti i izuzetno interesantne pasaze u kojima Hadžinesimović opisuje gradove u njegovoj Krajini, te gradove i vrući, velike i plovne rijeke u "nevjernačkoj Rusiji". Posebno su lijepi i detaljni opisi puta kojim se vratio kući. I Pruščak vjerno i slikovito crta događaje koji su predmet njegove kronike.

Za ova dva djela koja predstavljaju prvorazredne historijske izvore i značajne spise iz naše kulturne baštine se može reći da imaju i nesumnjive književne vrijednosti, te da se zbog toga, kao i druga djela iz baštine koja u sebi nose neprolazne vrijednosti, uvijek kada se čitaju doimaju aktuelnim i živim. Razumljivo da su priređivači i prevodioci knjige, prof. dr. Fehim Nametak i prof. dr. Lamija Hadžiosmanović,iskusni prevodioci i izvanredni znalci turskog jezika i književnosti, svoj dio posla obavili na najbolji mogući način, te čitljivosti i razumijevanju ovih dijela dali veliki doprinos, a aktuelna situacija u kojoj se nalazi Bosna i Hercegovina dodatni značaj. Slobodni smo prevodiocima i izdavaču predložiti da u eventualno drugo izdanje (a do njega će, sudeći po interesovanju javnosti, vrlo brzo

doći) uvrste i pjesme posvećene ovim događajima, uključujući i narodnu pjesmu koju je 1888. godine objavio Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak.

Amir Ljubović

Muhamed Hadžijamaković, ILHAM-
MIJA - ŽIVOT I DJELO. Mešihat
Islamske zajednice Bosne i Herce-
govine, Izdavačka djelatnost *El-
Kalem*, Sarajevo 1991, 189 str.

Rezultati izučavanja naše kulturne baštine u posljednje vrijeme sve više se javljaju u obliku knjiga koje objavljuju, pored izdavačkih kuća, i druge institucije koje imaju mogućnost da se bave i izdavaštvom. Jedna od njih je i *El-Kalem* koja djeluje u okviru rada Mešihata Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i u čijem je izdanju već objavljeno više knjiga iz ovog domena. Ova koja je sada pred nama, posvećena je životu i djelu Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka, autora koji živi i stvara na razmeđu XVIII i XIX stoljeća i pripada onim našim stvaraocima koji se, osim pjesama na turakom i arapskom jeziku, javljaju i kao pjesnici na narodnom jeziku. Upravo ta paralela u Ilhamijinom djelu - prva prezentacija kompletne poezije na narodnom jeziku i prvo predstavljanje njegovih pjesama na turskom jeziku - opredijelili su izdavača za objavljivanje ove knjige. O tome se govori u uvodu pod naslovom *Uz ovo izdanje* (str. 5-10).

Biografski podaci o Ilhamiji predstavljeni su na bazi dosadašnjih istraživanja njegovog djela u kome je navedeno puno ime ovog autora. Tim imenom *Abdulvehhab ibn Abdulvehhab Žepčevi Ilhami* (str. 11-26) naslovljen je i odjeljak u kome se

iznose elementarni podaci o životu ovog stvaraoca, rekonstruisani na osnovu podataka koje sam autor daje u svom djelu i onih do kojih su došli istraživači koji su do sada obrađivali pojedine segmente njegovog stvaralaštva. Podaci su protkani Ilhamijinim stihovima koji ilustruju njegovo pjesničko viđenje pojedinih događaja, a na kraju je donesen i natpis sa nišana sa kronogramom o smrti iz 1237/1821. godine.

Pod naslovom *Ilhamijini radovi* (str. 27-44) predstavljen je sadržaj proznog djela vjersko-didaktičkog karaktera *Tuhfetu-l-musallin ve zubdetu-l-hašim* koje je napisano 1801. godine na turskom jeziku. Detaljan sadržaj ovog djela donesen je na osnovu rukopisa koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (br. 4509).

Drugo djelo ovog autora je katehizis na narodnom jeziku, poznato kao *Ilmihal hadži-Abdulvehhab-efendije* čiji se jedan prepis također nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (br. 2929).

Tri rukopisna primjerka trećeg, najznačajnijeg djela ovog autora, njegovog *Divana* sačuvana su u istoj biblioteci (br. 3025, 3056 i priv. br. 51). Upravo ovi rukopisi poslužili su kao temeljni izvor za obradu Ilhamijine poezije, a pored njih korišteni su i rukopisi nekih medžmua u kojima se nalaze i prepisi Ilhamijinih pjesama.

Poeziju na narodnom jeziku (str. 45-80) čini prenos u latinični tekst do sada pronađenih osamnaest pjesama koje je Ilhamija spjevao na bosanskom jeziku, dok *Pjesme na turskom jeziku* (str. 81-156) predstavljaju izbor iz kvantitativno i kvalitativno bogatijeg opusa. Na kraju su *Pjesme na arapskom jeziku* (str. 157-160) u kojima su prevedene tri pjesme.

Kako je Ilhamijina poezija na turskom i arapskom jeziku uglavnom mistička poezija sa specifičnom tematikom i terminologijom, za njeno prenošenje sa izvornika u bosanski jezik potrebno je ne samo razumijevanje teksta, nego i njegovo pretakanje u stihove na bosanskom jeziku. Ovaj zadatak sa dosta uspjeha izvršio je Muhamed Dželilović.

Na kraju knjige predstavljena je *Rukopisna građa i drugo* (iako nema ništa drugo!) u kojoj je citirano dvanaest korištenih manuskripata (str. 161-162), *Literatura* (str. 163-167) koja obuhvata 22 bibliografske jedinice vezane za tematiku ove knjige, te *Rječnik* (str. 169-188) sa objašnjenjima manje poznatih riječi, turcizama ili ličnosti koje se spominju u knjizi.

Knjiga Muhameda Hadžijamakovića *Ilhamija - život i djelo* predstavlja rezultat vrijedan pažnje već i po tome što doprinosi popularizaciji ovog našeg stvaraoca i njegovu poeziju nudi širem krugu čitalaca.

Lejla Gazić

TURKÇENIN ULUSLARARASI
ŞİİR ŞÖLENI - TURK DUNYASI
ŞİİR GULDESTESI (Metinler,
Bildiriler, Seçmeler). Türkiye
Yazarlar Birliği, Ankara 1993, 215 s.

Krajem 1992. godine u Bursi i Konji održan je Međunarodni festival poezije u organizaciji Udruženja književnika Republike Turske. Od strane istog organizatora objavljena je i ova antologija suvremene poezije turskih naroda.

Pored uvodnih izlaganja u kojima o samom festivalu i moći poezije govori predsjednik Udruženja književnika Turske Mehmet Doğan, o

moći poezije i moći jezika Mustafa Isen, a M. Orhan Okay daje generalni presjek turske poezije kroz historiju, predstavljena su osamdeset i tri suvremena pjesnika turskih naroda.

Predstavljeni su Kemal Abdullayev, Mehmed Aslan, Çamil Gurbanov, Firuze Memmedli, Ramiz Rövçen i Vagif Samedoğlu iz Južnog Azerbejdžana, dr Hamit Nutgi i Hamid Telimhanlı iz Sjevernog Azerbejdžana, Nazar Nedmi i Bulat Rafikov iz Kurdistanu, Ali Bayram, Sebahattin Bayram Öz, Mehmet Çavuş i Hilmi Haşal iz Bugarske, Cengiz Ketene iz Iraka, Bayçorlani Soslanbek Yakuboviç kao predstavnik turskih pjesnika iz Karačajsko - balkarske oblasti, sedam pjesnika iz Kazahstana, Ravil Feyzullin i Renat Haris kao predstavnici Kazanskih Tatara, Osman Türkay sa Kipra, Osman Ibrahimov i Kasim Kusubekov iz Kirgizije, Yunus Kandimov kao pjesnik Krimskih Tatara, Iskender Muzbeg i Altay Suroy sa Kosova, Avni Engüllü iz Makedonije, Nikolay Babaoğlu iz Moldavije, Hurşid Devran, Rauf Parfi, Azim Suyun i Erkin Vahidov iz Uzbekistana, Enver Mahmud iz Rumunije, Kömek Kuliyeu i Kasim Kurbadov iz Turkmenistana, Ali Riza Saraçoğlu iz Grčke, te četrdeset i jedan predstavnik Turske - zemlje domaćina ovog festivala.

Posebnost ove antologije je što pored velikog broja suvremenih turskih pjesnika, njihovih biografija i izbora najvrednijih poetskih ostvarenja na jednom mjestu donosi i poeziju na suvremenim jezicima bezmalo svih turskih naroda, te je ova knjiga zanimljiva, koliko za teoretičare književnosti, toliko i za lingviste turskoga jezika, jer ona može biti uzorkom - podlogom komparativnih istraživanja, posebno važnim za evropsku turkologiju.

Pjesnici predstavljeni u ovoj antologiji najvjerojatnije su najpopularniji književni predstavnici u svojim sredinama, o čemu možemo pročitati u referencama koje donose njihove kratke biografije. S jedne strane, književna vrijednost njihovih poetskih ostvarenja, a s druge strane pozicije koje su neki od njih zauzeli kao profesori na znamenitim svjetskim univerzitetima, međunarodne nagrade poput Ajnštajnovne, počasna doktorska zvanja, brojne međunarodne književne nagrade i učešća na međunarodnim festivalima poezije, kao i brojnost njihovih objavljenih naslova, i ovu knjigu stavljaju u red onih koje doprinose bogaćenju svjetske književne baštine, posebno stoga što je svijetu malo poznata književnost turskih naroda, kako ona iz predosmanskog i osmanskog perioda, tako i suvremena.

Na kraju knjige objavljeni su popratni govori učesnika festivala, te novinski članci kojima je pretežno turska javnost popratila ovu manifestaciju. Zanimljivo je da je više učesnika festivala izrazilo svoj protest zbog genocida kojeg srpski agresor provodi nad Bošnjacima, kao i zbog genocida nad narodom Azerbejdžana, na što je turski tisak obratio posebnu pažnju, tako da se čitaocu može činiti da je cjelokupna manifestacija bila održana u fonu protesta književnika prema zločinu nad dva muslimanska naroda.

Amina Šiljak - Jesenković

Adem Handžić, **STUDIJE O BOSNI. HISTORIJSKI PRILOZI IZ OSMANSKO-TURSKOG PERIODA.** Research Centre For Islamic History, Art and Culture, Istanbul 1994, 310 s.

1994. u izdanju Research Centre For Islamic History, Art and Culture (IRCICA) izašla je knjiga dr Adema Handžića *Studije o Bosni. Historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda.* Knjiga predstavlja zbornik radova ovog našeg istaknutog historičara, osmaniste svjetskog glasa. Knjiga sadrži 18 radova, čiji je izbor sačinilo Muslimansko kulturno društvo "Preporod" iz autorovog rodnog grada Tešnja.

Do pojave naših osmanista koji su počeli da se bave proučavanjem osmanskih popisnih katastarskih knjiga *tapu tahrir deftera* osjećao se nedostatak jednog na izvorima utemeljenog pristupa temama naše historije. Adem Handžić je jedan od prvih osmanista historičara kod nas koji zasniva svoja istraživanja na *tapu tahrir defterima.* Ovi popisi daju kompletnu sliku sandžaka na koji se odnose u određenom vremenskom periodu. Oni daju podatke o stanovništvu, konfesionalnoj pripadnosti, porezima, socijalnoj strukturi i sl.

O stanovništvu Bosne za vrijeme osmanske uprave autor piše u nekoliko svojih radova. To su sljedeći radovi: "Etničke promjene u Sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI v.", "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (Međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI st.", "O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću", "O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća". Naročito je značajan ovaj posljednji rad u kojem autor daje bogate podatke o konfesionalnoj i socijalnoj strukturi

stanovništva bosanskog sandžaka na osnovu opširnog popisnog deftera iz 1604. godine. Do ovog njegovog rada nismo imali ovako egzaktno podatke o proporcionalnoj zastupljenosti pojedinih konfesija na ovom tlu. Autor daje tabele u kojima navodi zastupljenost pojedinih grupa: zemljoradničke raje, Vlaha, akindžija, vojnika i martolosa onako kako ih bilježi pomenuti defter. Osim toga u tabeli daje podatke o konfesionalnoj pripadnosti stanovništva. Defteri daju podatke samo o muslimanima i kršćanima. Pod ovim drugim pojmom podrazumijevaju se i pravoslavni i katolici.

Stanovništvo u Osmanskoj državi djelilo se na dvije osnovne kategorije: feudalnu klasu i potčinjeno rajinsko stanovništvo. Između ovih kategorija nalazilo se jedino gradsko stanovništvo koje nije plaćalo rajinski porez tzv. *resmi çift.* Autor objašnjava status pojedinih kategorija stanovništva, poreze koje je plaćalo, kao i one kojih su bili oslobođeni zahvaljujući svom posebnom statusu.

O formiranju pojedinih gradskih naselja u Bosni za vrijeme Osmanlija, kao i nastanku gradskih naselja u Osmanskom carstvu općenito Dr Adem Handžić piše u ovim radovima: "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", "Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", "O značaju putova za razvitak gradskih naselja u Bosni u XVI i XVII stoljeću", "Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću".

Bosansko-orientalni gradovi nastajali su ili razvojem starih srednjovjekovnih varoši i trgova, vrlo često rudarskih naselja ili su to novoosnovani gradovi nastali na prostorima na kojima do tada nije bilo gradskog naselja. Institucija *muafijeta* bila je vrlo značajna komponenta nastanka gradova. Ovaj pravni termin znači

potpuno ili djelimično oslobađanje rajinskog stanovništva od državnih i feudalnih obaveza. O muafijetu najčešće svjedoče tzv. *muafname*, posebni carski fermani. U defterima se često susreću rezimirane muafname kao bilješke uz popis pojedinih gradova. Iz njih saznajemo često i motiv formiranja neke kasabe ili proglašenja dotadašnjeg naselja kasabom. Prva gradska naselja u Bosanskom sandžaku koja su dobila status kasabe su Sarajevo i Novi Pazar. Nastanak Novog Pazara uslovljen je komunikacionim i privrednim razlozima, a u slučaju Sarajeva radilo se o vojno-strategijskom i administrativnom momentu.

U četiri rada u ovom zborniku autor se bavi institucijom vakufa, njegovim značajem uopšte, kao i sadržajem pojedinih vakufa. To su sljedeći radovi: "Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu", "Gazi Husrev-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću", "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", "Dokumenat o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604. godine".

Ustanova vakufa odigrala je najznačajniju ulogu u formiranju gradskih naselja u Osmanskom carstvu. Autor na osnovu bilježaka u defterima i svog dugogodišnjeg istraživanja dolazi do zaključka da je nastanak pojedinih gradova u Bosni bio rezultat osmišljene državne politike, uslovljene vojno-administrativnim, komunikacionim, strategijskim, privrednim i drugim državnim potrebama. Pojedininim visokim državnim službenicima sultan je davao u zadatak da osnuju svoje vakufe, podignu džamije i druge objekte gradske kulture. Kada je na određenom prostoru postojala potreba da se podigne novo naselje, prvi korak je bio izgradnja džamije i pratećih objekata. Ukoliko se ne bi

našao visoki državni službenik koji bi podigao ove objekte kao svoj vakuf država bi se sama pobrinula i izgradila carsku džamiju. Ove džamije nisu bile sultanski vakufi, nego su izdržavane iz državnih prihoda, pa se s pravom mogu nazvati državnim. Ovakvih džamija u Bosni podignuto je od Mehmeda II do kraja vladavine Sulejmana II 25. Većinom su to bile prve džamije podignute u tim kasabama.

Vakuf Gazi-Husrev-bega sigurno je najveći vakuf u Bosni, a njegov značaj za razvoj Sarajeva je neosporan. Gazi-Husrev-begova zavještaj na dobra nalazila su se u Serezu, Sarajevu, Tešnju, Jajcu, Ostrovici i Požegi. Objekti koje je podigao bili su džamija, hanikah, mekteb, imaret, musafirhana, medresa i hamam. U popisu iz 1604. evidentirani su kompletni prihodi ovog vakufa, čak i oni koji nisu navedeni u tri Gazi Husrev-begove vakuf-name.

U zborniku su zastupljeni i sljedeći radovi: "O nekim kulturo-historijskim osobenostima Tešanske Nahije u XVI stoljeću", "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka", i "Bosanski namjesnik Hekim-Oglu Ali-paša".

Zbornik sadrži predgovor koji je sastavio Mustafa Imamović, a na kraju knjige data je bibliografija radova Adema Handžića kao i podaci o njegovom učešću na domaćim i međunarodnim naučnim kongresima.

Ova knjiga u svakom slučaju bit će nezaobilazna kod daljeg proučavanja pojedinih tema iz historije Bosne pod osmanskom vlašću.

Amina Kupusović

ISLAMSKA MISAO H. MEHMEDA HANDŽIĆA. IZBOR RADOVA. Izdavači: El-Hidaje, Udruženje uleme B i H - Glavni odbor Sarajevo i Rijaset Islamske zajednice u R B i H, Sarajevo 1994, 205 str.

U povodu 50-godišnjice smrti Mehmeda Handžića, istaknutog teologa, šeriatskog pravnika, književnog historičara, Udruženje uleme B i H *El-Hidaje*, Glavni odbor Sarajevo, zajedno sa Rijasetom Islamske zajednice u Republici Bosni i Hercegovini, priredili su naučni skup pod nazivom *Islamska misao hadži Mehmed efendije Handžića*, koji je održan u Sarajevu 18. decembra 1994. godine. Tom prigodom je štampan i izbor radova iz njegovog zaista začuđujuće bogatog opusa, pod istim nazivom. Priređivači su odabrali radove koji će najbolje pokazati širinu interesovanja samog autora.

Rođen je 1906. godine u Sarajevu, gdje je završio ruždiju i Šeriatsku gimnaziju, a vrlo brzo je stekao diplomu i na Al-Azharu u Kairu. Vraća se u Sarajevo, iako je imao izvrsne ponude za nastavak rada u Kairu, te se najprije zapošljava u Gazi Husrev-begovoj medresi gdje je predavao čitav niz predmeta. Jedan period radi i u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, gdje je uspio katalogizirati preko tri hiljade naslova, a 1940. godine počinje da radi na Višoj islamskoj šeriatsko-teološkoj školi. Kao predsjednik El-Hidaje inicirao je 1941. godine izdavanje poznate *Sarajevske rezolucije*. Umro je 1944. godine nakon jedne banalne operacije, što i dan-danas daje povoda različitim pretpostavkama oko njegove smrti.

Uz naučni rad bavio se i prevodilačkim poslovima, pošto je aktivno govorio arapski, turski i francuski jezik. Tako je u toku svog kratkog života napisao preko 300 radova na vrlo različitim područjima.

Tu su teme iz svih islamskih disciplina, zatim iz historije i historije književnosti; autor je školskih priručnika koji i danas služe svojoj svrsi.

Priređivači su se odlučili za sljedeće radove: "Obnavljanje islama. Komentar jednog hadisa" (str. 3-18), "Hadis i njegova važnost" (str. 19 - 24), "Isrâ' i Mi'râdž"

(str. 25 -38), "O hutbi" (str. 39-53), " Jedan hadis-i šerif. (vaz)" (str.54 - 58), " O šehidu i postupku oko njega" (str. 59 - 63), " O savmi- visalu" (str. 64 - 66), " Važnost vanjskih znakova sa šeriatskog gledišta" (str. 67 - 71), " Musliman je dužan čuvati muslimanske običaje i osobine, a čuvati se nemuslimanskih" (str. 72 - 79), " O iskati-salatu i devru" (str. 80 - 88). U drugom dijelu štampani su sljedeći radovi: " Muhammed alejhi-s-selam (Život i rad u najkraćim potezima)" (str. 89 -121). Autor je ovdje dao kratak pregled ustrojstva muslimanske države: *Uprava, Vojska, Sudstvo, Nauka*. Tu su zatim radovi: " Halifa Omer ibn Abdulaziz" (str. 122 -129), "Iz posljednjih dana boravka muslimana u Španiji" (str. 130-135), "Muslimani na Siciliji" (str. 136 - 146), "Ismailije u Mađarskoj" (str. 147 - 154), o dotada malo poznatoj skupini muslimana u centru Evrope u XI, XII i XIII stoljeću, "Muslimani u Poljskoj" (str. 155 - 174), sa prijevodima iz "Tarih-i Pečevi", i na kraju "Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana"(str. 175 -204), tema koja godinama zaokuplja istraživače. Handžić, koristeći većinu dotad raspoloživih izvora, kao i arhivske dokumente, smatra bogumitski faktor u ovom procesu najvažnijim, držeći da je islamizacija bila masovana i nenasilna.

Muslimanski intelektualci između I i II svjetskog rata bili su jako opterećeni situacijom u kojoj se

nalazio njihov narod, iscrpljen kako ekonomski, tako i na svaki drugi način. Većina njih je nastojala da doprinese tome da se ta situacija poboljša, počinjući naravno od obrazovanja, tako da su silnu energiju trošili djelujući edukativno, ne mogavši se posvetiti isključivo, u potpunosti naučnom radu, koji rezultate daje tek na duže staze. Mehmed Handžić spada među njih.

Iz ovog izbora sasvim je vidljivo koliko je autor bio zaokupljen nekim sasvim praktičnim pitanjima i problemima, pa čak u uvodu pojedinih članaka i studija navodi da ih piše na sasvim konkretan zahtjev čitalačke publike. Ovdje kao primjedbu priređivačima možemo spomenuti činjenicu da nigdje nisu naveli gdje je pojedini prilog bio objavljen, niti kojeg je datuma. Za pojedine priloge to je posebno važno, jer je određeno vrijeme i zahtijevalo njihov nastanak.

Fazileta Hafizović

Dr Aleksandar Stojanovski, RAJA SO SPECIJALNI ZADOŽENJA VO MAKEDONIJA (vojnici, sokolari, orizari, solari), Institut za nacionalna istorija, Skopje 1990, 208 str.

Knjiga dr Aleksandra Stojanovskog *Raja so specijalni zadoženija vo Makedonija* publikovana 1990. godine od strane Instituta za nacionalnu istoriju u Skopju predstavlja korak dalje u proučavanju istorije ne samo makedonskog, nego i ostalih balkanskih naroda za vrijeme osmanske vlasti. Ona je i najbolji dokaz kontinuiranog rada ovog istoričara na nekim od problema osmanskog feudalizma, čijem se proučavanju u makedonskoj historiografiji ne posvećuje dovoljno pažnje. Osnovni problemi obrađeni u

ovoj knjizi formulisani su u sljedećim glavama: 1) *Vojnici* (str. 7-79), 2) *Sokolari* (str. 80-111), 3) *Orizari* (str. 112-159), 4) *Solari* (str. 160-187). Autor se koristio pretežno istorijskim izvorima osmanske provenijencije, i to katastarskim popisnim knjigama i malije defterima iz 15. i 16. vijeka, koji se odnose na teritoriju Makedonije posmatranu u okviru njenih istorijsko-etničkih granica.

Prva glava knjige - studija o vojnicima osobito je značajna i korisna zato što autor daje dosta iscrpan kritički osvrt na postojeću literaturu u kojoj je obrađivan ovaj problem i što iznosi neka nova saznanja do kojih je došao proučavajući arhivski materijal. On je ovdje predstavio svu složenost problema vojnučke institucije preko njenih sljedećih karakterističnih momenata: a) porijeklo vojnučke institucije, b) zadaci vojnika, c) njihovo organizovanje, d) društveno-ekonomski položaj, e) rasprostranjenost vojnučkih redova na tlu Makedonije.

Po mišljenju autora, na teritoriji srednjovjekovnih balkanskih država u predosmanskom periodu postojala je institucija slična vojnučkoj, koju je osmanski feudalni sistem preuzeo i prilagodio svojim zahtjevima i interesima. Činjenica da se u arhivskom materijalu iz 15. vijeka uz vojnuke često koristi sintagma "sinovi starih spahija" upućuje autora da korijene vojnučke službe traži u klasi balkanskog predosmanskog, u prvom redu južnoslovenskog sitnog plemstva - pronijara, onih koji su i prije dolaska Turaka vršili neku od vojničkih službi. Po njemu je teza istoričara Branislava Đurđeva da su vojnuci vlašskog porijekla neodrživa, jer, ukoliko je i tačna tvrdnja o vlaškom porijeklu vojnika u sjeverozapadnim dijelovima Balkanskog poluostrva, to se ne može tvrditi za njegove južne dijelove, gdje je i izvršeno prvo

uvođenje vojnučke službe u okviru osmanske države. Vojnučka služba starija je od uključivanja vlaške organizacije u nju. Tokom vremena, interesi osmanske države uslovljavali su proširenje socijalne baze iz koje su se regrutovali vojnici. Ovakva situacija dopuštala je mogućnost uključivanja vlaho-stočara u vojnučku instituciju.

Što se tiče obaveza vojnika, u literaturi se najčešće navodi njihovo služenje u carskim konjušnicama i izvršavanje niza pomoćnih vojnih zanimanja. Autor smatra da je glavni zadatak svih vojnika, barem u ranijem periodu osmanske vlasti na Balkanskom poluostrvu, bio učestvovanje u vojnim pohodima osmanske vojske kao konjanika. Tek od druge polovine 15. vijeka vojnici počinju da se javljaju uglavnom u ulozi konjušara.

Nedostatak vojnika popunjavao se iz redova njihove bliže ili dalje rodbine, a po potrebi i iz redova *hajmana*, koje autor upoređuje sa vizantijskim *elefterima*.

Što se tiče društvenog statusa vojnika, dr Aleksandar Stojanovski opredjeljuje se za njihov međuklasni položaj. Glavni motiv prihvatanja vojnučke službe bila je takozvana slobodna baština, oslobođena od feudalnih nameta. Vršenje vojnučke službe bilo je osnovni preduslov za posjedovanje slobodne baštine i vice versa. U tome autor i gleda sličnost između pronijara i vojnika, s tom razlikom što su pronijari za svoju egzistenciju koristili tuđi rad, a vojnici su sami obrađivali svoje baštine. Uz to su bili dužni plaćati određene takse kao i sva druga raja.

Dr Aleksandar Stojanovski ističe da je na tlu Makedonije već u 15. vijeku bio zabilježen veliki broj lica angažovanih u vojnučkoj službi. Međutim, veoma brzo interesi države dovode do smanjivanja vojnučkih

redova, tako da se već od 17. pa sve do 19. vijeka, kada dolazi do potpunog ukidanja vojnučke službe u Osmanskoj državi, može govoriti još jedino o njihovim ostacima u Makedoniji.

Druga glava knjige posvećena je sokolarima. Nakon kraćeg uvoda u kome autor konstatuje da je lov sa sokolima u svim feudalnim društvima bio jedna od najatraktivnijih zabava ljudi koji su pripadali visokim društvenim slojevima, slijedi poglavlje "Poreklo i karakter na sokolarstvo", u kome autor navodi da su sokolari koje su Turci zatekli na Balkanskom poluostrvu zadržani i u njihovoj službi. U prilog tome govori, između ostalog, i činjenica da dokumentacija iz ranog perioda osmanske vladavine svjedoči o postojanju grupa ili pojedinaca hrišćanskog stanovništva u ulozi sokolara.

U poglavlju "Organizacija i vršenje na sokolarskata služba" autor je obradio dužnosti i obaveze sokolara i način njihova organizovanja. Po njegovom mišljenju nije postojala čvršća organizaciona forma među sokolarima, jer su prirodni uslovi (imali ili nema ptica grabljivica u nekoj oblasti) bili presudni za egzistenciju sokolarstva. Sokolari su među sobom birali starješinu koji je bio neposredno odgovoran za izvršavanje obaveza njegovih kolega. Sokolari jedne nahije, a katkad i više njih, imali su za starješinu dogandžibašu ili seršahindžiju. Cijelom sokolarskom organizacijom rukovodio je čakradžibaša sa sjedištem u Istanbulu.

U poglavlju "Opštestveno-ekonomskata položba na sokolarite" obrađen je njihov društveni status. U najpovoljnijem ekonomskom položaju nalazili su se oni koji su raspolagali slobodnim baštinama. A oni bez njih (čiji broj se od 16. vijeka naglo povećava jer prestaje praksa davanja prava na slobodne baštine u zamjenu

za vršenje sokolarske službe - dresiranje ptica grabljivica za lov) bili su oslobođeni plaćanja izvanrednih nameta (avariz-i divaniyye i tekalif-i orfiyye). Tokom vremena, usljed opadanja moći Osmanskog Carstva i samovolje lokalnih feudalaca i predstavnika državnog aparata, njihov ekonomski položaj će se stalno pogoršavati sve do 1830, kada sultan Mahmut II definitivno ukida sokolarsku instituciju.

Treća glava posvećena je orizarima. Pošto je riža zauzimala značajno mjesto u ishrani stanovništva i vojske, u Osmanskom Carstvu postojao je veliki interes za njenu proizvodnju. Zbog toga su i stvarane posebne grupe stanovništva, tzv. čeltikčije ili orizari koji su bili zaduženi za njenu proizvodnju i obradu. U ovoj studiji autor polazi od sljedećih problema: a) širenje proizvodnje riže u Makedoniji, b) organizacija proizvodnje riže, c) društveno-ekonomski položaj orizara, d) raspored orizišta u Makedoniji.

Po mišljenju autora, proizvodnja riže na tlu Makedonije počela je na inicijativu turskih vlasti i sa direktnim učešćem turskog etničkog elementa. Prvi podaci o uzgoju riže na ovom području potiču iz sredine 15. vijeka. Orizišta su uglavnom bila monopolizirana od strane države. Izuzetak su predstavljala ona na vakufskoj zemlji od kojih je sav prihod pripadao vakufima.

Dr Aleksandar Stojanovski navodi da su orizari bili dužni da obavljaju cjelokupni proces proizvodnje riže na strogo utvrđenim površinama. Sje ne je osiguravala država. Svako orizište je imalo svoga starješinu, koji je raspolagao sa najvećim površinama za obradu. Nakon žetve dolazio bi državni službenik sa kadijom pa, pošto bi se odvojilo sjeme, državi bi pripala jedna trećina, a ponedgje i

polovina roda. Ostatom bi raspola-gao proizvođač.

Po mišljenju autora, socijalna struktura orizara zavrjeđuje da bude tema budućih istraživanja, jer je za sada veoma teško egzaktno prikazati sve aspekte ovog problema. I za orizare se primjenjivala uobičajena formula koja se sreće kod svih drugih kategorija stanovništva sa specijalnim zaduženjima: u zamjenu za svoj posao bili su oslobođeni određenih poreskih opterećenja. U svakom slučaju, u najboljem položaju bili su orizari sa beratima, kojima im se priznaje status orizara, a samim tim i sve privilegije.

Četvrta glava posvećena je solarima. Koliko nam je poznato, ovo je prva studija u kojoj se podrobnije prikazuje rad solana Solunske oblasti i položaj solara koji su radili u njima. Proizvodnji soli poklanjala se posebna pažnja u Osmanskom Carstvu. U potpunosti je predstavljala državni monopol. Državna blagajna snosila je troškove investicija potrebnih za aktiviranje i normalan rad solana. Svoje funkcije država je ostvarivala preko specijalnih povjerilaca - emina, koji su se brinuli za normalan rad solana i uvijek mogli da računaju na pomoć lokalnih vlasti.

Autor ističe da je država, kako bi se zaštitila od prevelikih izdataka, veoma rano pristala na davanje solana u zakup (već u drugoj polovini 15. vijeka). Što se tiče ekonomskog položaja solara, autor navodi da su u najpovoljnijem položaju bili kvalifikovani radnici - u zamjenu za svoj rad (proizvodnju soli) dobijali su određene poreske olakšice. Međutim, položaj žitelja okolnih naselja, koji su bili angažovani za razne pomoćne poslove u solanama, ne bi se mogao nazvati povlaštenim, jer su njihove poreske olakšice bile neznačajne.

Na kraju još da spomenemo da knjiga sadrži "Bibliografiju", "Registar geografskih i ličnih imena". Ovo

najnovije djelo dr Aleksandra Stojanovskog predstavlja važan doprinos proučavanju položaja naših naroda pod osmanskom vlašću. A za svakog mladog istraživača značajno je i stoga što može poslužiti i kao primjer metodološkog pristupa proučavanju sličnih problema.

Arifa Ramović